

dolat nem volt számára új, hiszen már 1848 szeptemberében ezt írta: „*Föl egy hatalmas, egy szent háborúra, Föl az utósó ítéletre, föl!*” (ÉLET VAGY HALÁL!) – most, az „*utósó nagy próba*” idején csak meg kellett ismételnie önnön szavait; mégis meglepő Petőfit – egész életében ez egyetlenegyszer – a kormánypropaganda segítőkjeként látni. Nem rajta múlt, hogy a népfölkelésből nem lett semmi.

Június 30-án hirdetmény jelent meg plakátokon és a lapokban, hogy másnap délután hat órakor népgyűlés lesz a Múzeum udvarán, Petőfi, Arany meg két színész, Egressy Gábor és Fánicsy Lajos fog szónokolni az orosz betörés ügyében. A gyűlés azonban elmaradt. Kossuth úgy határozott, hogy nem vív végső nagy csatát Pest mellett, nem temetkezik a város romjai alá, hanem átteszi a kormány székhelyét Szegedre, s miután egyik utolsó pesti rendeletével még gyorsan betiltotta Petőfi elvbarátainak lapját, a *Marczius Tizenötödikét*, lassú alföldi vonulás után július 11-én szerencsésen meg is érkezett a Tisza-parti városba.

Petőfi örjögött a dühtől. „*Az napon, melyen hirdettük a népgyűlést – írta július 11-én Mezőberényből Aranynek –, amelyre föllovalt volt bennünket Kossuth, hogy fanatizáljuk a pesti népet a főváros környékén vívandó véres, elhatározó, utósó lehelletünkig tartó csatára, hol Kossuth maga is jelen lesz, s ha kell, meghal Pest romjai alatt, mint ő maga mondá: ugyanaz napon adta tudtára a kormány a fővárosi népnek, hegedűszóban persze, hogy esze ágában sincs Pest környékén harcolni, még kevésbé ott hagyni becses fogát, hanem az első bokor zörrenésére el fog eblábolni világtalan világig, hol Árpád óta nem volt ellenség, s hol hazamentő irhája nagyobb biztosságban lehet.*”

A verses szózat, melyet a költő a tervezett és vállalt népgyűlésre írt, nem hangzott el, mert nem volt hol elhangoznia. Szerencsére a kézirat nem kallódott el, s a vers 1851-ben megjelent egy hamburgi magyar kiadványban.

Gergely András

A NÉMET NAP ÉS A KISÁLLAMI BOLYGÓK

**„Kisnemzeti bolygók a német nap körül”? A nemzetközi rendszer
német és magyar jövőképe 1848-ban**

1848 októberének végén, hosszú elvi viták és bizottsági előkészítő munkálatok után a frankfurti német nemzetgyűlés hozzákezdett az alkotmány első pontozatainak plenáris vitájához. E paragrafusok feladata volt, hogy létező *államként* határozzák meg azt az elvi, történelmi és földrajzi fogalmat, amelyet Németországnak neveztek.

Németország határainak és határokon túlnyúló, nem német területekhez fűződő dinasztikus kapcsolatainak államjogi és nemzetközi jogi értelmezése többnapos vitát váltott ki, amely alkalmat adott a *Pál-templom* gyűlésezői számára, hogy kifejtse a nem-

zetközi rendszerrel, a jövőre remélt Európájával kapcsolatos elképzeléseiket. A vita vége felé, 1848. október 26-án szólalt fel a forradalom előtti idők vezető liberális német politikusa, ekkor a parlamenti liberális centrum, a többség vezetője, a népszerű és tekintélyes politikus, a nemzetgyűlés elnöke, Heinrich von Gagern.

Gagern szerint „*az elaljasodásba süllyedt*” német népet „*ismét fel kell emelni*”. Németországnak „*világbíró*” hivatása van. Mostanság minden nemzettől azt igénylik, hogy a nemzetek hatalmukat és befolyásukat növeljék, Németországtól sem várhatják, hogy „*csendes visszavonultságban... melegedjék a kemence mellett*”. A környező népekkel szövetezniük kell, a várhatóan függetlenné váló nemzetekkel, mint az olaszokkal, a lengyelekkel, a magyarokkal államközi szerződések révén, „*azokat a népeket, amelyeknek sem nem hivatásuk, sem nem igényük, hogy önállók legyenek, mint bolygókat*” kell bevonnunk „*a mi naprendszerünkbe*”.

Mit jelenthet az államközi kapcsolatok e naprendszer víziója, középpontjában (a még nem létező!) Németországgal? A német imperializmus korai, költői-metaforikus megfogalmazását? Netán szolid gyámkodást a gyengébbek felett, a közép-európai *realitások* számbavételét? Avagy a térség liberális-demokratikus újjárendezését, a cári hatalom visszaszorítását, a *pax germanica* egy vonzó variánsát?

És mit szoltak mindehhez a térség népei, elsősorban a magyarok? Tudtak róla egyáltalán, vagy tájékozatlanságukban nem is mérlegelték a Frankfurtban elhangzottakat? S mi volt az ő víziójuk a térség új államközi viszonylatairól? Összeegyeztethető volt-e jövőképük a németekével akkor, amikor – köztudottan – külpolitikájuk középpontjába az új német hatalommal kötendő szövetséget állították?

Az első kérdéskör megválaszolásakor először von Gagern nézeteit kell közelebből megismernünk.

A Rajna-vidéki középbirtokos báró (testi alkatában, szónoki képességeiben is a mi Wesselényinkhez hasonlítható személyiség) politikusi pályáját az 1830-as években kezdte. Külpolitikai érdeklődésének a nyilvánosság előtt kevés jelét adta, ám kéziratban maradt fejtegetései bepillantást engednek gondolatvilágába. Egyik 1832-es vázlatából idézünk: „*A legüdvösebb, ha Isten is úgy akarja, a legkedveltebb, a legkívánatosabb, a legegyszerűsebb, a mindenoldalú kölcsönösöset kínáló szövetekezés kétségkívül a Németország és Magyarország közötti. Nemzetekként tekintve ezeket, hogyan is lehetne másként? Nem leigázás, nem hódítás, nem egybeolvadás! Egyek vagyunk, voltunk évszázadokon keresztül a kölcsönös védelemben és segítségben. Ezek a legszorosabb összekötő kapcsok... De nemcsak a személyek, az államjog, teljesítmények, leszármazás, szomszédság köti egybe két nemzetünket, hanem még szorosabban teszi ezt maga a természet – a Duna.*” A Dunától délre hatalmas átalakulások várhatók. „*Bosznia, Szerbia, a Nagy Sándortól származó királyság a legnagyobb izgékonyságban van. Nem ejthetjük magunkat csaldásba az oszmán birodalom fokozatos feloszlatásának megannyi tünetét látva.*” Szövetséget csak a nemzeti elv elismerése alapján lehet majd velük kötni.

Gagern tehát a német felvilágosodás öntudatát nem plántálta át német nacionalizmusba, hanem minderről polémiát folytatott kortársaival. 1844-ben még konkrétan – bár nyilvánosságra ugyancsak nem hozva – fejtette ki: „*A német egybefüggés, német befolyás, sőt túlsúly utáni törekvést (ha egyáltalán el lehet érni) a gyarmatokon jogosnak, természetesnek, jótévőnek tartom, éppúgy ott, ahol még nem léteznek nemzeti igényekkel rendelkező nemzetek, ahol a népesség még keletkezésben van. Azokban az országokban, ahol már olyan mértékben uralkodik egy nemzet, hogy az ország nagyobb népességet tart el és a külső bevándorlás iránti igény is jelen van ugyan, de az ország és az uralkodó nép annyira azonos, hogy történelmük van, amelyre többé-kevésbé büszkének lehetnek; vannak országos szokások, jók és rosszak, mint bárhol*

másutt – ott a külföldi bevándorlók semmi mást nem tehetnek, mint hogy betagozódnak az uralkodó népbe, anélkül, hogy tömegük törekvésével egy másik népet alkotnának a népben, és nemzeti befolyást akarnának szerezni, amiből csak vetélkedések és végül véres polgárháborúk keletkeznek. Ezt a nézetet több ízben is megvédtem már, konkrétan Brazília vonatkozásában... Görögország vonatkozásában... de főként Magyarország, a dunai fejedelemségek is ebbe a kategóriába sorolandók.”

Gagern tehát a népek és népcsoportok között – a kortársak szokott módján, ami alól ismeretesen Marx és Engels sem képezett kivételt – a történelem segítségével tett különbséget: a történelemmel rendelkező népek igényt tarthatnak a nemzeti, következőleg a nemzetállami létre. Ezekben az országokban a németek, *mint németek*, nem törekedhetnek nemzeti (legfeljebb civilizatórikus) szerepre.

Gagern nézeteivel nem állt egyedül. Elég, ha csupán a Vormärzben legolvasottabb, német kortársaira (és egykorú magyar olvasóira) a legnagyobb hatású, nemzetközi kérdésekkel sokat foglalkozó közgazdászra, Friedrich Listre hivatkozunk. Szerinte „Magyarország nemcsak Törökország és az egész Levante irányában”, hanem „egyszermind védbástya az északi túlhatalommal szemben”. A Magyarországot beutazó List közismerten nagy lelkesedéssel nyilatkozott az ország népéről: „Élelkepés nemzet... nagy szellemi és anyagi javak birtokában.” „Ha maga Magyarország szerencsére nem találta volna meg saját nemzetiségét és nemzeti nyelvét azáltal, hogy valódi és jól felfogott érdekének megfelelően a magyar nemzetiséget és nyelvet hívja életre, akkor csak egy olyan nemzet, amely alapvonalában a magyar szellem bélyegét viseli magán, tud ezen a földön nagy, virágzó, Németországgal bensőséges barátságban álló birodalmat alkothatni.” Mindennek folytán List is természetesnek tartja, hogy az errefelé betelepülő németek átveszik majd a környező lakosság nyelvét.

A reformkori magyar liberálisok külpolitikai elképzelései a cenzúra viszonyok folytán csak gyér, főként külföldön megjelent írásokból rekonstruálhatók. A *Védegyelet* céljait német nyelven ismertető névtelen röpirat (Zay Károly gróf munkája) nem hagyott kétséget afelől, hogy teljes különállásra törekszenek a Habsburg Birodalmon belül. Ami pedig a terjeszkedési-települési célokat illeti: „a Duna folyása jelzi azt az irányt, melyet a lotaringiai dinasztiának vállalnia kellene, ha házának hatalmát tartós biztosítékra, birtokállományának földrajzi helyzetére alapozza. Ennek megfelelően a Monarchiának a Fekete-tengerig kellene terjeszkednie, Oláhország, Bosznia, Szerbia, Bulgária, Rumélia fekszik érdekkörében, és meg is illetnék a torkolattal, a Boszporusszal; mégis nem Ausztria, hanem Magyarország lenne az új császárság magja, Buda-Pest annak fővárosa”. A Habsburg Birodalom tehát a terjeszkedés eszköze, amelynek révén Magyarország súlya megnövekszik, a középpontba kerül. A németek ellenében fogalmazódik e program? Korántsem. „Tiszteljétek a derék németiséget, kössetek vele örök szövetséget az ázsiai barbarizmus és a római jogok ellen [vagyis az orosz és a dákoromán törekvések ellen – G. A.]; szűv és nyelv maradjon magyar, a fejet és a kart áramoltassa át a német kultúra, a német szorgalom!”

Wesselényi 1843-ban (németül is) megjelent műve, a SZÓZAT A MAGYAR ÉS A SZLÁV NEMZETISÉG ÜGYÉBEN, a Habsburg Birodalom föderatív átalakítása mellett konkrét külpolitikai szövetségekötést ajánl a liberálisra váló Poroszországnak. A magyar reformerek külpolitikai elképzelései összeegyeztethetők lennének a német liberálisokéival: a személyes unió rendezést elérő, önálló sodó Magyarország és a szabad alkotmányú Poroszország (vagy Németország) oroszellenes védelmi céllal szövetséget köt egymással, illetve együttesen terjeszkedik – telepítések révén, alkalmasint államközi szövetekezéssel, netán annexióval (a nézetek többnyire pontosan nem értelmezhetőek) – az Al-Duna mentén és a Balkán térségében.

A frankfurti Pál-templomban lényegében ezek a nézetek visszhangoztak. A korábbi rőpiratai révén (SYBILLISCHE BÜCHER...) elhíresült Karl Moering Magyarországot mint a „*leghasznosabb szövetségest*”, a „*német Duna főországát*” emlegeti. Ismeretes, hogy az ő indítványára állott föl a Pál-templom egésze július 21-én, hogy a német–magyar szerződés sürgető megkötése melletti szimpátiáját kinyilvánítsa. Feladatuk, hogy „*hatalmas egységes Közép-Európa teremtődjék, amely erős kézzel tartja a mérleget Kelet és Nyugat, köztársaság és önkényuralom között*”. (Maga a *Mittleuropa*, mint – akkor hetvenmillió – közép-európai entitás fogalma és koncepciója is Moeringtól származik, s első virágkorát éppen az 1848-as német nemzetgyűlésben élte.) A köztársasági-baloldali Zais szerint Németország „*Európa központi hatalma és annak természetes súlypontja*”, amelyet másodrangú hatalmak szövetségi gyűrűje kell hogy övezzen, délkeleten mindenképp Magyarországnak. Az ugyancsak baloldali Rümelin hasonló szerepet szánt Magyarországnak „*egy nagy szabad népszövetség*” megteremtésében, amelyet „*minden nemzet egyenjogúsága*” jellemez, amelynek révén a német nemzet „*hódításait... a művelődés, a kereskedelem, a kolonizáció békés, bírvágy nélküli propagandája révén*” éri majd el.

A több száz fős, politikailag tagolt német nemzetgyűlésben másfajta nézetek is elhangzottak. Voltak, akik (népek helyett) nem német „*törzsekről*” beszéltek, „*népecskékről*”, akik a népvándorlás viharainak „*elvesztett gyermekei*”, akik csak zavart visznek az európai államalakulásokba, és csak alávetés lehet a sorsuk. Akadt, aki a dunai népek jövőjét a civilizáció fejlődésével összhangban az elnémetesedésben látta, s ha nem ismerik fel a civilizáció fejlődéstörvényeit, akkor kényszerrel kell majd rávezetni őket a boldogulás útjára... Voltak, akik olyan népkongresszusról ábrándoztak, amelyen a szláv, olasz, magyar küldöttek is megjelennek, és ezáltal a német uralmi terület szilárdná válik Európa közepén – de e szavakat már „*hitetlenkedő csodálkozás; állandósuló és fokozódó nyugtalanság*” fogadta, egyáltalán érzékelhető, hogy eme – a szó mai értelmében vett nacionalista – nézetek nem nyerték el a többség támogatását, képviselői nem tartoztak a parlament reprezentatív politikusai közé. A republikánusok egyik vezetője, Simon szerint az ilyen hegemonisztikus tervek a németiség számára csak „*felbomlást és megsemmisülést*” fognak hozni.

A kijelentések jó része nehezen értelmezhető, hiszen a mondatok hemzsegnek a „*német érzület*”, „*német szabadság*”, „*német mívség*”, „*germán szellem*” és hasonló kifejezésektől, ahol a „*német*” jelző nem feltétlenül a nemzetit, hanem a kelet-európainál fejlettebb szintet jelöli, amelynek átvételével a németiségtől keletre élő népek nem nemzeti voltak vagy önállóságukat veszítik el, hanem *felzárkóznak* a fejlettebb szinthez. A demokraták ismert politikusa, Vogt, e folyamatot illetően különös érvelést választ, amikor a nem német Ausztria jövőjét vázolja: „*nos, Uraim, oldják fel a kötelekeket, adjanak szabadságot ezeknek az egybekapcsolt nemzetiségeknek... akkor ezek a nemzetiségek be fogják látni, hogy mi számukra a kívánatos. Látni fogják akkor, hogyan jön létre saját ösztönzésükből nemzetközi jogi és kereskedelmi szövetezések révén az a bensőséges csatlakozás Németországhoz, amely ellen a népek elégedetlenkednek és ellenállnak, ha kényszerítik rá őket*”.

Szelíd utópia és hódításvágy; az erősebb, a fejlettebb „joga” és segítő szándék a kismemzetek iránt; a világtörténelem (magától értetődő) érvényesülése és (alkalmasint erőszakos) érvényesítése; hatalmpolitikai megfontolások és nagyvonalú lemondások; félelem és sugárzó optimizmus; romantikus ábrándok és gazdasági érdekek; nacionalizmus és népek szövetsége – az eszmék és érvek hihetetlen kavargása jellemzi a Pál-templomban összegyűltek gondolkodását. Az eszmetörténészt ezek bősége nyűgözi le; a politikai történést a koncepcionális zavar, a realitások számbavételére alkalmas fogalmi készlet hiánya foglalkoztatja.

Az értelmezés nehézségein a jobboldal-baloldal politikai tengelyének alkalmazása nem sokat segít. A parlamenten kívüli, forradalmi baloldal lapjában, a kölni *Neue Rheinische Zeitung*ban, amelynek, ha kellett, minden sorát átigazította a szerkesztő, Marx Károly, olyan kifejezéseket találunk a bécsi tudósító tollából, mint „szláv bestiák”, „állati bunkó szlávok”, „cseh kutyák”. Maga a szerkesztő is arról írt, hogy „Bécsben megfojtották a horvátok, pandúrok, csehek, szerzezsánok és hasonló lump csőcselék a germán szabadságot”, avagy „a cigányok, közszóval csehek minden nemzeti gyalázatoságukat megint magukkal hozták”. A főmunkatárs, Engels Frigyes pedig egy későbbi, 1849. februári cikkében a kismemzetek esetében a forradalom és a nemzeti ügy teljes mértékű ütközését állapította meg: vagy feladják nemzetiségüket, és a forradalom ügye mellé állnak, vagy – ami a valószínűbb – a Habsburg birodalmi restaurációs törekvéseket támogatják. „A forradalom ezen gyáva, aljas elárulásáért egyszer még véres bosszút állunk a szlávokon.” Erre a „megsemmisítő harcra” és „semmit tekintetbe nem vevő terrorizmusra” nem a németiség, hanem a forradalom érdekében fog sor kerülni.

Magára a nemzetközi rendszer újjárendezésére vonatkozó elképzelések különbségei világosabban kitapinthatók. Van olyan nézet, amely szerint minden nép egyenrangú és teljes önállóságra jogosult (vagyis Európa térképe teljesen újrarajzolandó); s van elképzelés, amely csak a németiség szerepét ismeri el a térségben, a többieknek előbb-utóbb közéjük kell olvadniuk. („Egy kis szláv vérfrissítés igazán nem fog ártani” – hangoztatja egy jobboldali politikus.) A többség azonban Gagernnel tart: vannak fejlettebb, nagyobb, önállóságra hivatott népek, amelyekkel mint önálló államokkal kell szövetségi viszonyra lépni, s vannak, akik csupán nap-bolygó viszonylatban mintegy beilleszkednek ebbe a rendszerbe. A nemzetközi rendszer tehát átalakul (a fő cél az oroszellenes szövetkezés), de Európában megmaradnak vagy legfeljebb csak újraélednek a nemzeti határok. A német liberálisok tehát a *status quo* konzervativizmusa és a forradalmi-felforgató újjárendezők közötti sávban jelölik ki nemzetközi rendszerük bolygópályáit.

Bár a nézetek közötti vita tétjei nagyon is jelentősek, a táborok közötti vita nem éles. Mert az eszmei alap félreérthetetlenül közös: a *hegeli világszellemé*. Hegel szerint a germánság Európa közepén a latin és a szláv világ közötti nagy közvetítő, földrajzi értelemben is, a túlzó latin szabadság és a szláv szolgaság közötti politikai közvetítő értelmében is. A hegeli koncepciót, a történelem illetén menetét, a „germán” civilizáció keleti terjedését nem kérdőjelezi meg senki. Ez a *diskurzus közös nyelve*, hiszen ezt beszélve nőtt fel egy egész nemzedék, s ráadásul a koncepció most – 1848-ban – beteljesedni is látszik. A hegeli világkép aprópénzre váltása, szakszóval *operacionalizálása* – és nem módosítása! – folyik a Pál-templom vitáiban. *Mitteleuropa*, *Közép-Európa* földrajziból politikáivá, világnézetivé váló fogalma adja azt a keretet, amelyben a világszellem jelenleg érvényesülhet. *Mitteleuropa* jelenthet – egyeseknél, keveseknél – egyértelmű német uralmat, akár egyetlen birodalmat – a többség a német-Ausztriával együtt mintegy ötvenmilliós liberális Németország túlsúlyának tényéből kiindulva *Mitteleuropa* alatt szövetségi rendszert ért. (A szövetségi rendszer egyes tervezgetésekben kiterjed Svájcra, Dániára, Németalföldre is, mert csak így tudnának ellenállni a francia és az orosz együttes támadásának – de legalábbis, mint szabadkereskedelmi rendszerben, a gazdaság virágzásának ebben lelik fel alapját.)

Mit szolt mindehhez a térség többi népe? – A lengyelek számára országuk helyreállítása volt az alapfeltétel, s ez német külpolitikai segítség nélkül elképzelhetetlen volt, így az érdektalálkozás itt fennállott. A románok, elsősorban a havasalföldi forradal-

márok külpolitikai törekvései önkorlátozó jelleggel még a német gyámságot is elfogadták volna, és ilyen kérésekkel jelentkeztek Frankfurtban. A Habsburg Birodalom nem német és nem magyar népei voltak azok, amelyeknek mindez a legkevésbé sem tetszett; beolvadásuktól, a német és a magyar hegemoniától rettegtek (elsősorban a csehek és a horvátok), s ezért inkább arra gondoltak, hogy egymással és a dinasztíával együttműködve kezükbe veszik a föderalizált Habsburg Birodalom irányítását, aminek (a nagy német egység meghiúsítása, a szláv szolidaritás eszmevilága, a dinasztia konzervatív külpolitikája folytán) inkább az oroszbarát külpolitikai orientáció felelt volna meg.

Mi volt az önállósodásra törekvő magyar liberálisok külpolitikai elképzelése, annak eszmei alapja – s összeegyeztethető volt-e mindez a németekével?

A német–magyar liberális nemzetállami szövetkezés külpolitikai koncepciója, Frankfurt és Pest-Buda önállóságának kölcsönös elismerése, a frankfurti magyar követküldés, a konkrét magyar szövetségkötési ajánlat megannyi közismert ténye a magyar, illetve a közép-európai 1848-as forradalomnak.

A magyar nemzetállami létezés, a magyar „hivatás” egyik első eszmei megalapozója Széchenyi István volt, aki A KELET NÉPE című művében a magyarság keletről hozott sajátosságainak megőrzését-kibontását tekintette a nemzet feladatának, vagyis azt, hogy a magyarság ily módon adjon önálló hangot a nemzetek európai koncertjében.

Széchenyi akkor kínálta fel a maga „Kelet népe” koncepcióját, amikor a korábbi magyar önértelmezés már kiüresedett. A régi hagyomány szerint, amelyet előbb a protestáns prédikátorok terjesztettek, de még a XVII. században a katolikusok is átvettek, a magyarok Istennek éppúgy kiválasztott népe, mint hajdan a zsidók, vagyis Istennek terve van a magyarsággal, s egyelőre csak próbára teszi, illetve bünteti a magyarságot különféle sorscsapásokkal, elsősorban a török veszedelemmel. Utoljára Kölcsey HYMNUS-a (1823) foglalja össze ezt a nemzetképet, de már ott is a vers alcímében jelzett módon: „*a magyar nép zivataros századaiból*”. A hagyomány a XIX. századra kiüresedett, elsősorban a vallásos világkép háttérbe szorulása folytán, de azért is, mert azt megelőzően jó évszázadon át a magyarságot nem érte különösen súlyos, rendkívüli megpróbáltatás. A hagyomány kiüresedésére jellemző, hogy a „*magyarok Istene*” mint retorikai fordulat még elevenen él, a sajtóban is, de már csak a gondviselést értik alatta. Idegen nyelvre fordítva különös szólás ez, mintha a magyarok pogányok volnának, külön istennel. Petőfi NEMZETI DAL-a erre a hagyományra támaszkodik, amikor a „*magyarok istenére*” esketi a magyarokat, de a versben már nincs transzcendens érvelés, például Isten személyes rosszallásának kifejezése vagy szándékának fürkészése.

Széchenyi tehát jól érzékelte, hogy evilági nemzeti célra van szükség, ajánlatát mégsem fogadták el. Az 1840-es évek politikai küzdelmeiben a szabadság *története*, az *ekörüli küzdelmek*, a magyar *szabadság* mint *cél* foglalta el végül – s nem a kulturális jellegű „Kelet népe” – a középponti helyet a magyar nemzet önmeghatározásában. A szabadság fogalma nem maradt meg elvontságában; az állami önállóság, jobbágyfelszabadítás, népképviselőten, felelős kormányrendszeren alapuló önrendelkezés adta tartalmi elemeit. Mivel történelme, társadalmi pozíciója folytán a Kárpát-medencében a szabadság kivívására jószerivel egyedül a magyarság képes, a „szabadságért cserébe” a nemzetiségektől elvárható, hogy legalábbis lojálisak legyenek a magyar állammal szemben, illetve a térségben – elsősorban déli irányban – a magyarság terjeszteni is hivatott lesz a szabadságot, akár szövetség felkínálásával, akár a magyar állammodell tapasztalatainak átadásával és így tovább.

A német nemzeti gondolkodást a hegeli filozófiai alapok mellett konkrétan Savigny jogtörténeti iskolája befolyásolta, amely szerint a jog- és államrendszerben a *néplélek* megnyilvánulásait kell keresni, ahhoz kell igazodni, azt kell érvényre juttatni, s ezért csak óvatossággal lehet reformálni. Az alaposabb elemzések szerint ez a gondolkodásmód uralta a többtucatnyi jogászprofesszorral ellátott frankfurti nemzetgyűlést. A magyar államszemléletben, „népszellemi” alapvetés nélkül, ugyancsak a történeti gondolkodás uralkodott, amely a régi törvények át- és újraértelmezésével, esetleg érvényesítésével, illetve az újak beillesztésével alapozta volna meg az átalakulást. Gyakorlatiasabb formákban ugyan, de ugyanaz a történeti-jogi mentalitás érvényesült tehát Magyarországon is.

Az 1848-as magyar külpolitika, a Batthyány-kormány külpolitikája megint csak a magyar nemzeti küldetés térségbeli feladataiban leli alapvetését. A kormány külpolitikáját Hajnal István találó kifejezéssel „nagy magyar” koncepciónak nevezte el, amelynek lényege, hogy optimális esetben a Habsburg Birodalom nyugati tartományai csatlakoznak Németországhoz, az olasz tartományok leválnak, Magyarország teljesen önálló lesz, s hozzá mint új, önálló középponthoz és középhatalomhoz csatlakozik a máshova tartozni egyelőre nem tudó Galícia és Dalmácia, illetve Pest-Buda irányába orientálódnak majd a Török Birodalomtól elszakadó al-dunai tartományok is. (Hasonló gondolatok bukkannak fel a Pál-templom tervezgetései között is, vannak, akik Magyarországot a Havasalfölddel bővítenék, mások magyar–délsláv koordinált birodalmat tervezgetnek.)

A német és a magyar liberálisok tehát *nemzetállami* alapokon építették volna fel államukat, de meglepő az a könnyedség, amellyel azután a kisebb-nagyobb nemzetállamok szövetkezését tervezgették. A külpolitikai veszélyek, az oroszellenes összefogás keresendő mindenek gyakorlatias háttérében, eszmeileg pedig egy távoli, közös modell: az Amerikai Egyesült Államok. Alkotmányára rengetegen hivatkoznak, az önálló államok összefogásának lehetőségeit és előnyeit erre hivatkozva emlegetik. A két ország, a két térség nagy összekötője a Duna, amely ekkorra időlegesen kiszorítja a német közgondolkodásból a Rajnát. „*A mi Mississippink a Duna*”, vagyis ami az angoloknak és franciáknak a Mississippi, az a németek és magyarok számára a Duna, erre felé vezessen tehát a kivándorlás útja is! „*Itt van számunkra Texas és Mexikó*” – mondogatják a Pál-templomban.

Az államnemzeteknek tehát – mind a német, mind a magyar liberális gondolkodásban – *missziójuk* van, és pedig politikai és civilizatórikus egyaránt, azzal a különbséggel, hogy a németek „missziós” hangsúlyai országukon kívüliek, a magyaroké inkább az országon belüliek (a nemzetiségek számára biztosított szabadság és civilizáció, cserében elvárt asszimilációjuk), továbbá a németeké inkább *civilizációs*, a magyaroké inkább *politikai* hangsúlyokat kap. A gondolatvilág hasonlósága mindenesetre kétségtelen. A Pál-templomban el is hangzik: „*azok a ragyogó beszédek, amelyekkel Kossuth magával ragadja hallgatóságát, nincsenek-e átítatva német gondolatokkal, német műveltséggel?*”. S a gondolatvilágok szerkezete kétségkívül hasonló, a kossuthi okfejtés a német hallgatóság számára is érthető – ennyit mond a szónok, ha „németes” kultúrfőlényézetről tanúskodó formában is. Hasonló a külpolitikai jövőkép, az a szerződésekkel egybekapcsolt Mitteleuropa-elképzelés, oroszellenes védelmi éllel, nyitottan a jövőendő balkáni újjáalakulása előtt. (Noha magyar részről, Kossuthtól is, elhangzanak fenntartások a német hegemonia veszélyeiről). Közös a külső ellenség, a cár, és van egy közös-ként meghatározható belső ellenség, a „szlávok”; a németek számára a csehek, a ma-

gyarok számára a délszlávok. (Nemcsak az orosz, hanem az ő belső támadásuk ellen is javasolja a szövetségkötést a magyar szerződési ajánlat Frankfurt számára.)

A két ország (amelyek közül 1848 nyarán-őszén Németország még csak papíron létezik) méreteiben, fejlettségében már különbözik – de jól kiegészíti egymást. Nem nagyhatalom és kis ország, hanem egy nagyhatalom és egy középhatalom szövetkezne egymással, az ötvenmilliós Németország a tizenötmilliós Magyarországgal. (Magyarország népességszámát kissé túlbecsülték a kortársak.) Németország (relative) túlnépesedett, kivándoroltató ország, Magyarország ritka népességű, befogadó ország. Az új német alkotmány a kivándorlás jogát iktatja törvénybe, a magyar országgyűlés 1847–48 fordulóján a bevándorlási-állampolgársági törvényről vitatkozik, s a német sajtó érzékenyen fogadja, hogy az állampolgárság megadását magyar nyelvtudáshoz kötnék. (Kossuth javaslatára ezt el is vetik.) E téren különösen feltűnő a komplementaritás. Amíg a német sajtó a túlnépesedéstől és a kivándorlástól hangos, addig Magyarországon Széchenyi szerint még az apagyilkosnak is meg kellene bocsátanunk, mert olyan kevesen vagyunk – milyen borzongással hallhatták ezt német földön...

Németország fejlettebb a civilizáció terén, s ezt a magyarok elismerik. Láttuk, Zay Károly is ezért beszélt 1844-ben „*magyar szívről*” és „*német fejről*”, amely a magyar testben egyesüljön. 1848-ban pedig, éppen akkor, amikor a magyar parlament viszonzni kívánta a Pál-templom szövetségkötést szorgalmazó szimpátiagesztusát, Gorove István azt fejtegette, hogy a németek a *civilizáció fáklyája*, a magyarok pedig *e fáklya hordozói* a térségben. Vagyis – értelmezésünk szerint – kézbe veszik, elvégzik a „németek” munkáját.

Bizonyos fokú *aszimmetriát* Magyarországon is elismertek tehát a német–magyar viszonyrendszerben nagyság, erő, fejlettség vonatkozásában, és azt sem feledhetjük, hogy maguk pedig lényegében ezt az aszimmetrikus modellt érvényesítették a magyarországi nemzetiségek irányában. – Mert ha nem hangzott is el, közösségi elismerésük esetén elhangozhatott volna, hogy a magyarok képezik azt a „napot”, amely körül az önállóságra alkalmatlan, nem hivatott, illetve elhivatottságot nem érző nemzetiségi „bolygók” keringeni fognak...

Egy ponton pedig a magyar liberálisok jól tudták, hogy a németeknél előbbre tartanak, s ez a németekkel szemben is öntudattal töltötte el őket. Az államélet átalakítására gondolunk. Magyarország a maga áprilisi törvényeivel egységes (Erdéllyel egyesült), liberális alkotmánnyal, felelős minisztériummal rendelkező ország lett; nem bevégezett, de alapjaiban jogilag létező liberális nemzetállamként, amelyhez – látszólag – a dinasztia is áldását adta, s amelynek fegyveres erőt is sikerült állítania. Pázmándy Dénes, az egyik frankfurti magyar követ, az átalakuláson már átment ország politikusának némi fölényével írhatta haza, hogy a német képviselők Frankfurtban csak disztíngválnak és szubdisztíngválnak, az egység ügye pedig nem halad előre. A másik, tovább maradó, országának átalakulási tapasztalatait átadni törekvő követ, Szalay László pedig csaknem bizonyosan érdemben közreműködött abban, hogy a német alkotmánytervezet első paragrafusainak már a bizottsági munka során olyan fogalmazást adjanak, hogy a perszonális unió túlmenő kapcsolat nem német állammal ne állhasson fenn, illetve abban, amikor a német alkotmány harmadik paragrafusa, a magyar nádori jogállással, a magyar áprilisi törvényekkel nagyon is összhangban, leszögezte, hogy egy német uralkodónak nem német tartományában régenst kell állítania. (Ezket az alkotmányparagrafusokat 1848. október végén végül az eredeti szövegezésben fogadta el a német parlament.)

A német alkotmány vitája folyt tovább, a nemzetközi újjárendezés liberális modelljei viszont lassan elvesztették aktualitásukat. Már csak elvi jelentősége volt annak, s nem a tervezetsekhez tartozik, hogy Gagern 1849 elején, immár – hatalom nélküli – „német” (frankfurti) miniszterelnökként, Schwarzenberg osztrák miniszterelnök abszolutista hetvenmillió Mitteleuropa-tervével szemben is kitartott a nemzetállamok Európája mellett. *„Nem zárkóznék el a becsvágy elől, hogy egy ilyen nagy nemzethez tartozzam. De korunk uralkodó eszméje a szabadság kifejlése nemzeti alapokon... A nemzetiség eszméjével nem lehet összeegyeztetni, hogy itt tucatnyi idegen nemzettel tanácskozzunk.”*

Frankfurt napja ekkorra már leáldozott. Új csillagórák jöttek.

Gángó Gábor

BIRODALMI PATRIOTIZMUS

Eötvös József 1849-ből fennmaradt kéziratához

Eötvös 1849 tavaszán írott, három fejezet terjedelmű kéziratot töredékét EÖTVÖS JÓZSEF ELSŐ POLITIKAI-FILOZÓFIAI SZINTÉZIS TERVE címmel korábban már közzétettem.¹

Ez a kis írás a magyar 1848 historiográfiájában némiképp szokatlannak tűnő kérdéseket vet fel: nem arra irányítja a figyelmet, ami elválasztja, hanem arra, ami összeköti a *Vormärz* korának politikai gondolkodását 1848 elméleti eredményeivel, az Osztrák Birodalom nyugati felét a magyar korona országaival. Eötvösnek a Habsburg Monarchia múltjáról, jelenéről és jövőjéről ilyen szókimondással sehol másutt ki nem fejtett alapvető nézeteit éppen az eredetiség teljes hiánya teszi eszmetörténetileg érdekessé: arra mutat rá, hogy Eötvös politikai oeuvre-jének egésze a birodalmi értelmiség beidegződéseinek és értékpreferenciáinak ismerete nélkül aligha érthető meg igazán.

Eötvös osztrák hazafiságának tartalmát ennek megfelelően a birodalmi gondolatot (lényegében: e hazafiság tárgyát) kimunkáló szerzők idevágó megállapításainak előterében fogom szemügyre venni.

Az „összbirodalmi gondolat (vagy eszme)” kifejezés az osztrák történetírás sokat használt terminusa: tartalmának meghatározása a kutatás állandó tárgyát képezi. A szó megalkotását Hermann Ignaz Bidermann-nak, a GESCHICHTE DER ÖSTERREICHISCHEN GESAMT-STAATS-IDEE 1526–1804 (AZ OSZTRÁK ÖSSZBIRODALMI GONDOLAT TÖRTÉNETE 1526–1804) szerzőjének szokás tulajdonítani. Furcsamód Bidermann munkája már korszakhatárainál (de irányánál) fogva sem, s a követőjének tartott Josef Redlich nagy szintézise, az ÖSTERREICHISCHE STAATS- UND REICHSPROBLEM (AZ OSZTRÁK ÁLLAM ÉS BIRODALOM PROBLÉMÁJA) kötetei is csak részben foglalkoznak azokkal a kérdésekkel, melyeket ma a kutatás érinteni szokott. Nem annyira a Bidermann által tárgyalt birodalmi kormányzat- és hivataltörténet tanulságai alkotják az összbirodalmi gondolat tartalmát, mint sokkal inkább ama (főleg XIX. századi) néze-